

Tatjana Komarova

UDK 808.2-086"19"

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Širjenje besednega sestava sodobnega ruskega jezika

Besedišče je najbolj dinamična jezikovna raven, zato se prav v njem najočitneje odražajo spremembe na različnih področjih življenja. Družbene razmere, v katerih živi knjižni jezik, močno vplivajo na to, kako hitro in v kateri smeri se ta jezik razvija: opazni so premiki v besedno-frazeološkem sestavu, v besedotvorju in skladnji; nekateri odseki slogovne zgradbe prihajajo v prvi plan, drugi se umikajo v ozadje, spreminja se jezikovna norma.

Preskok iz enega zgodovinskega obdobja v drugega, kakršnega pravkar doživlja ruska družba, razpad totalitarne države in nastajanje novih državnih tvorb na tem prostoru, konec centralistično-administrativnega vodenja države, razkrajanje socialnih, gospodarskih in ideoloških temeljev družbenega življenja, kakršni so se izoblikovali v minulih 70 in več letih, proces demokratizacije te družbe, nastajanje novih gospodarskih odnosov – posledica vsega tega je tako naglo spreminjanje besednega sestava, da mu ne morejo slediti ne samo slovničarji knjižnega jezika, marveč tudi slovaropisci, katerih naloga je samo ugotavljati in evidentirati spremembe na tem področju.

Temeljit opis in osmišljanje sedanjih jezikovnih procesov je stvar prihodnosti, v tem članku bomo skušali nakazati samo nekatere spremembe, ki potekajo na besedno-pomenskem polju.

Za sodobni ruski jezik je najbolj značilno razraščanje sestavin iz »prostorečja«, in to ne samo na ravni besedišča, ampak tudi v glasovju in oblikah. Vdor »prostorečja« v leposlovna besedila, publicistiko in pogovorni jezik priteguje nenehno pozornost raziskovalcev jezika. Nekateri med njimi so prepričani, da ruski jezik prav sedaj doživlja novo obdobje »demokratizacije«.

Vsiljuje se primerjava s porevolucijskim obdobjem v razvoju ruskega jezika, ko je poplava žargonskega besedišča in drugih neknjižnih sestavin pomenila resno nevarnost za jezik z bogatim kulturnim izročilom, ki je zunaj tega jezika prenehalo obstajati. V tistem času je šlo za namerno »preproščanje« jezika, češ da je to »skrb za preprostega, malo izobraženega človeka«, ob tem moramo upoštevati še prepovedi in omejitve ideološke narave, in posledica obojega je bila izločitev vseh besed, ki so bile povezane z »bivšo«, »tujo« družbeno ureditvijo, s krščanskim svetovnim nazorom in z bogoslužjem, z »buržoazno idealistično filozofijo«. Jezik leposlovja je postal preprostejši, znižala se je njihova umetniška raven: dolga leta poslej je kultivirano

govorjenje veljalo za nekaj slabega, izdajalo je človeka, ki ni »naš«, uporaba simbolov v pesniškem jeziku je dobila pečat nečesa, kar se ne da razumeti. Pri tem pa merilo tega »preproščanja« ni bila lepota poetičnega, resnično ljudskega jezika, ampak je tako vdiral v literaturo novi mestni žargon, v katerega so se mešale prvine slenga »krasnoarmejcev« in »matrosov« (даёшь, недорезанный буржуй, отвали, полундпа, заливай баки ipd.), jezik revnih mestnih četrti, jezik ukazov in razglasov, jezik sestankov, obvestil in uradniških listin.

A. Platonov, pisec Čevengura in Kotlovana, je mojstrsko ujel pošastnost tedaj vladajočega jezikovnega sloga, v katerem sta se spojila razbrzdano »prostorečje« in papirnato prazni uradniški jezik. O tem jeziku pravi Josif Brodski, da je bilo to pričevanje »o narodu, ki je postal v nekem smislu žrtev lastnega jezika,« in o jeziku, »ki je pokazal, da je sposoben ostvariti izmišljeni svet, postal pa je odvisen od slovnice«.

Začetek novega razvoja na spirali »žargonizacije« ruskega knjižnega jezika povezujejo z nastopom »glasnosti« in »perestrojke«. Lahko bi našli kar nekaj vzrokov, ki so vplivali na naglo širjenje »prostorečja« ali »jezika dna«, zlasti žargona tatov, latovščine in sploh besedja nižjih slogovnih plasti. Med temi vzroki so skrajna družbena nestabilnost, naraščanje kriminala, razpad na znanstvenem, izobraževalnem in kulturnem področju. Svoje je pri tem opravila tudi množična politizacija družbe, upad ravni jezikovne kompetentnosti v sredstvih množičnega obveščanja idr. V novih družbenih razmerah nič ni več prepovedano, in tako so se poleg literature pisateljev disidentov in emigrantov na policah ruskih knjigarn začela v velikih nakladah pojavljati tudi dela literarnega »undergrounda«, v katerih je našla svoj odraz substandardna leksika v vsej svoji raznolikosti, po svoje pa je, do neke mere, »žargonizacijo« in »barbarizacijo« knjižnega jezika pospeševala tudi prava eksplozija publiciranja, ki jo je sprožala »glasnost«. Zaradi vsega tega se zadnja leta intenzivneje preučujejo substandardne jezikovne oblike, predvsem leksika, ki prav do pred kratkim po merilih sovjetskih jezikoslovcev še ni bila vredna znanstvene obravnave. Sam pojem substandardnih jezikovnih oblik še ni dokončno opredeljen, vključuje pa tudi pojem nekodificirani pogovorni jezik, žargon, sleng, argo in kletvice.

Značilnost sodobnega ruskega jezika je raba velikega števila vulgarnih izrazov, ki so v glavnem vzeti iz tatinskega izrazoslovja. Moderno učinkuje, da se človek postavlja s takimi izrazi v pogovoru, tudi v resnem članku ali v nastopu pred televizijskimi gledalci, veliko je tega v dialogih junakov, ki jih poslušamo v filmih ali televizijskih igrah. Tudi sleng mladih je vedno bolj podoben argoju kriminalcev.

Seveda se jezik »dna« ni rodil danes, ampak ima že bogato preteklost. Akademik D. S. Lihačov je v govorici potepuhov in tatov videl odraz svojevrstnega odnosa do sveta. »Ko človek izgovarja tako argojevske besede, s tem pokaže svoj prezir do sovražnih in škodljivih sil. Cilj argoja je posmeh tem sovražnim silam (tj. svetu poštenih ljudi).«*

Morda bi ljudje začutili odpor do teh množično uporabljanih vulgarnih izrazov, ko bi vedeli za njihov izvor. Najbolj razširjene med temi besedami, ki so pravzaprav prešle

že v splošno rabo, so: стукач (ovaduh), бабки (denar), мусор (policija), леваый (preiskovalni sodnik), вертухай (nadzornik v taborišču ali zaporu), ишачить (prez. delati), ишак, работяга, дурында (prez. delavec), работа, дело (kriminal), деловой (tat, kriminallec), заделать, урыть (ubiti), спинोगрыз (otrok), бикса, крыса, кошка, кобра (ženska), контора (stanovanje, javka, kjer se srečujejo člani tatarske tolpe).

V zvezi s pridevnikom »деловой« je zanimiva ugotovitev, da ravno s pomenom, ki ga ima ta beseda v govorici podzemlja, lahko razložimo njeno rabo v pogovornih frazah kot npr.: »Ну ты деловой!« (= »Какой нахал!«), ki jo namenimo človeku, kadar bi radi obsodili njegovo nepošteno oziroma pravilom in položaju neprimerno vedenje. (Primer: v trgovini hoče kdo priti prek vrste do pulta ali pa si z grobim odrivanjem pribori prehod skozi gnečo ipd.) Včasih pa se, nasprotno, rabi ta izraz kot pohvala za kakšno pogumno, drzno dejanje. V drugačnem sobesedilu lahko ta pridevnik seveda ohrani svoj stilno neoznačeni pomen, kakršnega ima v knjižnem jeziku.

Splošno težnjo k »zniževanju« je čutiti tudi v slogu javnih nastopov ter v političnih in literarnih debatah, ki pa zadnje čase tudi postajajo že čisto strankarske in politične. Jezikovno vsedopustnost, drzkost, izgubo nraštvenih vodil v medsebojnem občevanju pogosto kritično obravnavajo časopisi in revije. Izrazna sredstva, s katerimi se doseže večja ekspresivnost v teh debatah, so pogosto zožena na kletve in psovke. Tako je v polemikah ljudskih poslancev bivšega Vrhovnega sovjeta prihajalo do primerjav z izrazi iz živalskega sveta (быдло, свинья, осёл, крыса, щенок, червяки = živinče, svinja, osel, podgana, ščene, črvi), pogostejše se namesto nevtralne besede rabi groba, kar je bilo včasih možno samo v pogovornem jeziku. V javnih nastopih vse večkrat slišimo grobe frazeologizme: дать дуба, сыграть в ящик (umreti); шарахаться из стороны в сторону (zibati se); придурываться (delati se neumnega); делу хана, амба (stvar je propadla); вешать всех собак на кого-то (koga za vse krivega delati).

Zanimivo bi se bilo ob tem spomniti na droben detajl iz ruske preteklosti: v drugi Državni dumi so za eno samo rabo besede вздор (neumnost, nesmisel) govorniku vzeli besedo in mu izrekli javni opomin; ko je car Aleksander I. zvedel, da se člani Državnega sveta na sejah obmetavajo z zbadljivkami, je ukazal, naj bodo za to kaznovani in naj se jim prepove udeležba na sejah. Kot pomagalo članom parlamenta je v Angliji leta 1981 izšel Slovar parlamentarnih izrazov, v katerem, na primer, za pojem 'lažnivec' lahko najdemo 125 drugih izrazov (manipulator z resnico, nenatančen v izražanju idr.). V položajih, ko je konflikt na jezikovni ravni na tem, da se sprevrže v političen spopad, uporaba evfemizma lahko reši situacijo.

Raba ostrih izrazov v javnem nastopanju, težnja za tem, da rečemo bobu bob in popu pop, ni samo stvar govornikovega značaja, ampak do neke mere tudi svojevrstna reakcija na desetletja trajajoče vzvišeno licemersko prazno govorjenje, kakršnega so bili polni politični referati in debate. Rusi so postali kronično alergični na uradno sprejete evfemizme, ki so se rabili za prikrivanje, maskiranje nekaterih pojavov in dejstev. Tako so na primer, dolgo časa vojakom, ki so se borili v Afganistanu, rekli воины интернационалисты (borci internacionalisti), straža v taborišču zapornikov je v prevodu s sovjetskega »novoreka« bila »izpolnjevanje ustavne dolžnosti«, industrijska špijonaža zbiranje industrijskih informacij zaradi večje konkurenčne sposobnosti itd. (Ob tem se moramo spomniti na besede iz Orwellovega novoreka: uboj – nevtralizacija ali sprememba zdravstvenega stanja, tiran na oblasti – Starejši brat.)

Leksikalne spremembe so se dotaknile tudi jezika mladih. Znano je, da se moda v rabi teh ali drugih besed menjava prav tako hitro kot v oblačenju. V nekaterih mladini namenjenih publikacijah, ki vneto sledijo novostim sloga mladih, pljuskajo na bralca pravcati slapovi izposojenk, v glavnem iz angleškega jezika, ki so se udomačile med mladimi, ni jih pa še sprejel ruski jezik in zato zvenijo tuje. Sleng mladih je poln barbarizmov tipa: чунгам, сейшн, пипл, лейбл, фэн, клип Glasbena terminologija se sploh ne prevaža: стиль хаус, хип-хоп, техно-рейв, соул, сингл, манчестер-саунд, диск ipd.

Spremembe so nastale tudi v ruskem besedišču mladinskega slenga. Nič več se ne rabijo тёлки, чувихи telice, babe za označevanje oseb šibkega spola. Zdaj fantje dekletom pravijo тётки, пчёлы tetke ali čebele. Če je punca čudaška ali če je malo preveč popila, ji pravijo отъехавшая (od glagola отъехать odpeljati se). Dekleta pa fantom nočejo ostati dolžne in jih kličejo дядьки (дядька – stric oz. moški v letih). Če je fant imovit, lepo oblečen (упакованный, прикинутый), če ima avto (тачку), mu rečejo: Ну ты просто туз! (туз – as) ali tudi крутой ali нешуточный (strm, resen, trd, ne pozna šale). Kadar mladi govorijo med seboj, rabijo zase izraz čudak (Мы тут с одним чудачком..). To ni žaljivka in je sinonim za nekdanjega чувака. Če se zbere vesela družba, je to тусовка ali сейшн. Če se zabava ne posreči, je to парашливая тусовка (beseda je vzeta iz zaporniškega žargona: параша = stranišče, kibla v ječi), za uspešo zabavo pa se rabi izraz чумовая (kužna). Pri tem pa je zanimivo, da se je iz občevanja med mladimi izraz preselil že tudi v čisto resne članke in sporočila: Вчера состоялась творческая тусовка театральных деятелей и кинематографистов (kot: Včeraj so gledališki in filmski delavci imeli žur). S tem seveda še ni izčrpana vsa zaloga žargonskega besedišča, ki ga danes rabi ruska mladina. Do izraza pride na tem področju tudi individualna ustvarjalnost, ko se pojavljajo bistrumne in zelo povedne besede, ki niso čisto brez šarma. Za primer navajam repliko, s katero dekle skuša pomiriti svoje prijatelje: На крайняк у нас есть пепсюшник. Njen pomen bi lahko dešifrirali s precej dolgo frazo: »Gospodje, če je naš bar že zaprt, nam bo žejo pomagal potešiti tale avtomat s pepsi-kolo, razume pa se, da to ne bo tisto, kar bi mi radi.« Kako gospodarna je fraza našega dekleta, je več ko očitno.

Ko govorimo o množični rabi prvin pogovornega jezika in substandardne frazeologije na vseh področjih sodobnega ruskega jezika, ne smemo prezreti še ene značilnosti: emancipacijo kvantanja in preklinjanja.

Psovke, kletve, kvante (матерный язык, мат, матерщина, нецензурные слова), ki v nasprotju s splošnim zmotnim mnenjem nimajo nič skupnega z nekdanjo tatarsko-mongolsko nadoblastjo, ampak so pretežno vzete kar iz skupnega slovanskega besednjaka, vse pogosteje in vse bolj odkrito slišimo ne samo na ulici, ampak tudi s televizijskih zaslonov in filmskih platen in gledaliških odrov. Raba prostaških izrazov v leposlovnih besedilih nič več ne vznemirja, danes uporaba takega besedišča ne učinkuje več kot drzen ustvarjalni upor proti licemerski in brezspolni uradni literaturi, danes postaja jezik kletev in psov (мат) znamenje dobrega okusa, prepoznavni znak pripadnosti kulturi elite. Legalizacija »mata« je povezana z ideološko osvoboditvijo družbe in je torej ena izmed cen, ki jih moramo plačati na poti do svobode besede, pojmovane včasih kot vsedopustnost.

Naj nam bo dovoljena krajša oddaljitev od naše teme in – da si ne bi prislužili oznake nazadnjakov – opozorimo na »upravičenost 'mata' v nekaterih zvrsteh

pogovornega jezika, ko psovanje služi kot strel vod za sproščanje prevelike psihične napetosti. V potrditev te svojevrstne regulativne funkcije preklinjanja navaja A. Žuravljov zanimivo misel iz neke angleške medicinske revije izpred sto let: »... tisti, ki je prvi na svetu opsoval svojega sorojaka, namesto da bi mu brez besed kar lepo razklal lobanjo, je s tem postavil temelj naše civilizacije.« F. M. Dostojevski v Dnevniku pisatelja razlaga, kako se šest malo okajenih delavcev pogovarja o zelo resnih stvareh. »vse svoje misli, občutke in celo globoka spoznanja pa izražajo z enim samim samostalnikom, ki je vrhu vsega še zelo zelo kratek«, počno pa to brez truda in celo s pravo polemično strastjo...

Vedeti seveda moramo, da gre tu za živi pogovor. V umetniškem besedilu pa se s temi besedami dogajajo čudne stvari. Ko se ta leksika znajde v tiskanem besedilu, izgubi velik del tiste izrazne moči, ki jo ima v govoru. Jezik umetniške literature je »odprt sistem« in umetniku je dovoljeno vse. Edino merilo za izbiro umetniških sredstev je njegov okus, ohranjanje izvirnosti in skladnosti. In tako, kot primer, znano povest Juza Aleškovskega Nikolaj Nikolajevič kljub obilici besed, ki so za rabo v sodobni družbi popolnoma neprimerne, beremo kot čisto izpoved in nas ob njej stiska pri srcu, medtem ko pri nekaterih drugih pisateljih ena sama »neliterarna« beseda vzbudi pri bralcu občutek gnusa in učinkuje kot prostaštvo.

Težko si je misliti, da je bil ruskim klasikom ta ljudski fenomen neznan. Najbrž jih od uporabe tega fenomena v jeziku literarnih del niso odvrčale samo cenzura in kulturne navade, ampak tudi zavest, da je govorica kletev in psovok svojevrsten semiotični obrazec, ki sam zase ne daje nikakršne informacije. V književnost ta govorica prav tako kot tudi nekatere druge šablone ni imela vstopa zaradi potrebe po samoohranitvi in zavesti, da je poslanstvo umetnosti v nečem višjem, in ne v tem, da stvari poimenujejo z njihovimi imeni. »Mat« kot marginalni, parakulturni pojav mora še naprej ostati zunaj tiskanega izročila, čeprav kot jezikovni pojav zasluži, da ga znanost skrbno preučuje. Pomisleke kot: »Kaj pa če se ljudje hočejo izražati prav na tak način?« je Josif Brodski v svojem nobelovskem govoru zavračal z mislijo: »Samo če spoznamo, da je prišel čas, ko naj bi se homo sapiens ustavil v svojem razvoju, naj literatura začne govoriti v jeziku ljudstva. V nasprotnem primeru pa mora ljudstvo govoriti v jeziku literature.« Pravzaprav književnost tudi ustvarja to, čemur imamo navado reči knjižna norma, ki ohranja jezik kot celoto.

Velik sloj besedišča sodobnega ruskega jezika je povezan s politično in gospodarsko terminologijo. To so tako imenovani »postsovjjetizmi«, ki odražajo nastanek novih realij na socialno-gospodarskem in državno-političnem področju in spremembe na lestevici družbenih vrednot kot posledico spremenjenih stereotipov v individualni in družbeni zavesti. Med temi novotvorbami je veliko besed, ki so bile izposojene čisto pred kratkim, nekatere so v zadnjem času iz obrobni jezikovnih plasti prešle v splošno rabo, so pa tudi besede, ki so v novih okoliščinah spremenile svoj pomen. Te novosti bi bilo treba preučevati v okviru tematskih skupin, v našem orisu se ne bomo vedno ravnali po tem načelu.

Sodobna politična leksika in frazeologija odraža ves spekter političnega življenja in političnih bojov zadnjih let: застой, перестройка, постперестройка, демократия, тоталитаризм, авторитаризм, диктатура, неомошьевизм, командно-бюрократическая система, гласность, авторитарный режим, коррупция, инфляция, лобби, лоббирование, посткоммунистические общества, антикоммунизм, номенклатура, партаппарат, аппаратчик, демократы, патриоты, неформалы, аграрии, почвенники, государственники, переворот,

путч, шовинизм, сепаратизм, национализem, империя, суверенитет, конфронтация, консенсус, импичмент itd.

Na tem seznamu lahko ločimo besede, ki zadevajo novo politično terminologijo: застои, неомошовизм, неформалы, командно-административная система (sem bi sodile tudi besede kot рекачепист (od ГРЧП = Государственный комитет по чрезвычайному положению – Državni komite za izredne razmere, ki je bil na čelu avgustovskega prevrata 1991), красно-коричневые, коммуно-фашисты, демофашисты, разгосударствление, рыночник, единое денежное пространство, единое информационное пространство, антиперестроечные настроения, пакет предложений).

Z malo spremenjenim pomenom se v ruskem jeziku uveljavljajo besede, ki so se v preteklosti navezovalе samo na tujino ali na »temno rusko preteklost«: инфляция, коррупция, мафия, мафиозные структуры, лобби, плюрализм, либерализация цен, демократизация, многопартийность. Sem lahko uvrstimo tudi poimenovanja novih struktur državne oblasti, ki učinkujejo kot »temeljito pozabljena preteklost«, da se pa jih povezovati tudi z znanimi zahodnimi realijami: Государственная Дума, федеральное Собрание, мэрия (po fr. mairie – županstvo), мэр (po fr. maire – župan), президент, субъекты федерации (bivše avtonomne republike, pokrajine itd. Ruske federacije).

Mnoge jezikoslovce skrbi poplava tujega besedja, ki je pljusnila v ruski jezik po letu 1985, češ da to razoseblja ruski jezik in ga uniformira. V mnogih primerih jezik ne more teh besed, ki jih sprejema od drugod, sproti pravopisno in oblikovno prilagoditi lastnim zakonom, kaj šele da bi zanje našel domače ustreznike. Veliko težav nastaja tudi v izgovorjavi novih besed (zlasti takih, kot so npr. консенсус, импичмент, кворум, прецедент, инцидент, саммит, популизм). Velikokrat raba nove politične terminologije povzroča tudi nesporazume. Tega je kriva večpomenskost same besede in asociacij iz zgodovine, ki se vzbujajo v zvezi s tako besedo. Včasih je to povezano s premiki na pomenski ravni. Večkrat je bilo že ugotovljeno, da za nas po letu 1985 običajna raba pridevnikov »левый« – »levi« (v pomenu demokrat, pristaš gospodarskega liberalizma) – in »правый« – »desni« (komunist, etatist) – ne ustreza tradicionalnemu in v tujini še danes veljavnemu političnemu sistemu koordinat, kjer imata oba pridevnika ravno nasproten pomen. Samostalniki »консерватор« se pogosto uporablja kot antonim samostalnika »демократ«. Toda »консерватор« ni samo »пероград« (nazadnjak) in sovražnik napredka, ta beseda je povezana tudi s pomeni 'tradicija', 'stabilnost', 'evolucijski način razvoja'. Prav ta pozitivni pomenski odtенок se zadnje čase vse pogostejše pojavlja v rabi te besede.

Spremenjena je ekspresivna vrednost takih besed, kot npr. аристократ, космополит, либерал, гимназист, сделка (dogovor, sporazum, kupčija), частнособственнический (v zasebni lasti, zaseben). Vrednostni premik je doživela v spremenjeni politični atmosferi tudi beseda »фракция« (фракционер, фракционность, фракционная борьба), ki je še pred kratkim v vsakem sovjetskem človeku vzbujala asociacijo, milo rečeno, nečesa »politično nespodobnega« – saj je že vsak namig na oblikovanje 'frakcije' veljal za smrtni greh. Sedaj beseda »фракция« postaja delovni proceduralni termin, ki se uporablja za oznako skupin poslancev, združenih na različnih političnih platformah. Svojo čustveno obarvanost izgublja tudi nagovarjanje z »господин«, »госпожа«, ki sta se prej vedno izgovarjala z veliko mero ironije, kadar sta bili mišljeni za domače ljudi.

Dogajajo se tudi drugi premiki v rabi besed. Hkrati s pojavljanjem in uveljavljanjem novih besed se iz rabe umika ali pa dobiva novo emocionalno obarvanost (v glavnem

ironično) ideologizirana leksika, ki so je še pred kratkim bila polna vsa sredstva množičnega obveščanja: передовик, агитбригада, актив, партком, исполком, соцсоревнование, советский образ жизни (sovjetski način življenja), маяки пятилетки, исторические решения партсъезда (zgodovinski sklepi partijskega kongresa), верный помощник партии комсомол (zvesti pomočnik partije komsomol), выполнить и перевыполнить план (izpolniti in prekoračiti plan), битва за урожай (boj za pridelek), форпост мира и социализма (prednja straža miru in socializma), атаки империализма, родное советское правительство, светлое будущее всего человечества (svetla bodočnost vsega človeštva), мудрый вождь и учитель (modri voditelj in učitelj), реформы, счастливое детство...

Velike premike je doživel v besedni rabi sistem političnih ocen, v katerem je pred obdobjem »glasnosti in perestrojke« veljala neka zakonitost: z znakom plus je bilo popreje označeno vse, kar je bilo »pri nas«, v »razvitem socializmu«: трудовая доблесть (delovni pogum), труженики полей (prizadevni delavci na poljih), передовики производства (vzorni delavci v proizvodnji); to isto je »pri njih«, v »gnilem kapitalizmu« imelo velik minus: мир чистогана (svet denarja), прислужники империализма (hlapci imperializma), продажные наемиты денежных мешков (podkupljivi plačanci bogatašev). Po letu 1985 je simetrija vrednotenja ostala enaka, rabiti pa se je začela za politične boje med »demokrati« (левые – levi, радикалы, неформалы – člani neformalnih skupin) in »komunisti« (правые – desni, реакционеры, аппаратчики, госустройство 'etatisti').

V šaljivo-parodičnem »agitorjevem priročniku« Kratek politični slovar, ki ga je leta 1991 na 16. strani prve januarske številke prinesla Literaturnaja gazeta, so zbrane besede in besedne zveze, ki jih uporabljajo »desni« v boju z »levimi«: бесчинства (nesramnosti), вседозволенность (razmere, v katerih je vse dovoljeno), демагоги, деструктивные силы, жалкая кучка (klavrna skupinica), злобный, клеветчик, крикуны (kričači), подстрекатели (hujskači), политические амбиции, провоцируют, рвутся к власти (prizadevajo si priti na oblast), разрыв (samopašnost), так называемый (tako imenovani), экстремисты. »Levi« v boju z »desnimi« uporabljajo naslednje izraze: агенты КГБ, большевизм, идеологический дурман (ideološko mamilo), имперское мышление, номенклатура, партаппарат, партийная верхушка, партийная мафия, партократия, сталинисты, тоталитарный режим, центр itd. Dejansko se da zgolj po teh besednih oznakah z vso gotovostjo določiti politično orientacijo tistih, ki se prepirajo. Ti novi klišeji so nadomestili one, ki so odšli v zgodovino. V celem vsa leksika političnega vrednotenja teži k enemu od obeh polov, za katera bi kot pejorativni oznaki lahko uporabili izrazito odklonilni in ostro sakrastični besedi »коммуняки« (rdeče-rjavi, komunofašisti – po tragičnih dogodkih v oktobru 1993) in »дерьмократы« (od дерьмо – blato, drek: drekokrati nam. demokrati), ki sta oba ostala kot rezultat namernega spreminjanja nevtralnih poimenovanj.

Rabiti so se začele besede, ki so tematsko povezane z ideologijo nacionalnih odnosov in nacionalno-državne ureditve: националисты, националпатриоты, шовинисты, сепаратисты, этнократический режим. »Desna« opozicija pa je začela uporabljati zbadljivke kot демофашизм, демофашисты.

V obilju novih besed, ki so se pojavile v zadnjem času, uživajo posebno pozornost tiste, ki so povezane z gospodarstvom in trgovino, bančno in finančno dejavnostjo. Branje časopisov postaja za večino bralcev zaradi velikega števila tujih besed precej težaven posel. Nekaterih člankov brez ustreznega strokovnega znanja enostavno ni

mogoče razumeti. Fraze v teh člankih so polne ugank: »Производим заправку картриджей импортным тонером«, »Продажа сертификатов может производиться через тендеры«. Še dodatno težavo pomeni dvojni način zapisovanja nekaterih sposojenih besednih zvez: mass-media in масс-медиа, know-how in ноу-хау, тендер in тендер (javni mednarodni natečaj), дистрибутор in дистрибьютер. V zadnjem času pa se vendarle kaže težnja po uveljavitvi enega samega načina pisanja takih besed: ноу-хау, масс-медиа, тендер, дистрибьютер.

Pravilno razumevanje pomena takih besed, kot so маклер, биржа, акция, брокер, дилер, менеджер, ваучер, имидж, дистрибутер, инжиниринг, маркетинг, аудитор ipd., postaja nujno potrebno, da bi se človek lahko znašel v trgovsko-komercialnih informacijah in jih prav uporabil. Svojim bralcem so nekatera uredništva (časopis »Аргументы и факты«, revija »Русская речь« idr.) priskočila na pomoč tako, da prinašajo zapiske slovarskega tipa, pojavljajo pa se tudi razlagalni slovarji novih izrazov. Nekaj teh izrazov se da najti že v starih slovarjih tujk, vendar tudi tu kot pri političnem izrazoslovju naletimo na primere, da v novih gospodarskih razmerah dobivajo take besede nekoliko drugačen pomen. Tako se npr. pomen v trgovinsko-finančnih poslih veliko rabljenih besed, kot so: авуары, дивиденд, облигация, клиринг nekoliko razlikujejo od splošno veljavnega pomena.

Nič manj ni zanimiva usoda nekaterih ruskih besed, katerih uporaba se je nenadoma zelo razširila, ker je pač treba označiti nove pomena. Tako je npr. s pridevnikom »обвальный«. To besedo s pomenom »к обвалу относящийся« (ki se nanaša na rušenje, udor, sesutje) najdemo že pri V. I. Dalju. Danes se beseda na veliko uporablja v zvezah: обвальная приватизация, обвальный спад производства, обвальный рост цен, обвальное обнищание населения ipd. Ta pridevnik se je začel rabiti v novem pomenu – быстрый (nagel, hiter), стремительный (silovit, nagel), массовый (množičen), масштабный (velikega obsega), комплексный, непредсказуемый по конечному результату (nepredvidljiv glede na končni rezultat). Ko je namreč samostalnik »обвал« dobil nov preneseni pomen, je dobil nov smisel tudi ustrezni pridevnik. Srečujemo ga v zvezah: обвал рубля (padec rublja), обвал в производстве (padec proizvodnje), kjer se uporablja za označevanje »kriznih, kritičnih razmer, kakršne nastanejo kot posledica izrazito negativnih pojavov«. Izjemno širok in zaokrožen pomen je nedvomno odlika teh besed, rešujejo nas v situacijah, ko bi namesto njih sicer morali rabiti razvlečene opise.

Naj navedem še nekaj z našega stališča izrazitih novosti v rabi besed: вечнострой (dolgotrajna gradnja kakšnega objekta); вразомания (nenehno odkrivanje sovražnikov); размистифицирование власти (demistifikacija oblasti); неостолыпинцы (po P. A. Stolypinu (1862-1911), idejnemu očetu in izvajalcu agrarne reforme); суверенитет личности, тоталитарно-мафиозный рынок (totalitarно-мафиjski trg); слабообразованная сверждержавка (slabo nerazvita velesila); агрессивно-послушное большинство (agresivno-ubogljiva večina).

Ruska leksika se razrašča tudi na račun novih toponimov. Razna poimenovanja sicer za Ruse niso nova stvar. Nekdo je rekel, da Rusi živijo v stvarnosti, ki se ji imena nenehno spreminjajo, stanovitno ostaja le njihovo »otročje naivno zaupanje v moč besed«. Царицын – Сталинград – Волгоград; С. – Петербург – Петроград – Ленинград – Санкт-Петербург. Sprva so se vsi samo veselili, da se mestom, ulicam in trgom vračajo stara imena. Starim Moskovčanom, na primer, se ni bilo težko navaditi imen, ki so jim bila v spominu še iz otroških let: Тверская улица, Театральная площадь,

Красные ворота, Маросейка, Мясницкая, mladim in priseljencem pa to seveda povzroča veliko težav. Ko je minila evforija nove otoplitve, se je to brezkončno spreminjanje imen začelo kazati kot neki magični ritual: preimenujmo Patriarhijske ribnike v Pionirske in bodo ideološko neoporečni, ali – vrnimo severni prestolnici prejšnje ime »in prisilili jo bomo, da bo spet zablestela« ... Danes si nekateri že upajo opozarjati, da je tisti Sankt pri novem Peterburgu glede na današnje žalostno stanje njegovih ulic in trgov pravzaprav neumesten. Nekatera druga poimenovanja spet učinkujejo kot nekakšna stilizacija, kot nekakšen ponaredek, »новодел«, torej kot nekaj, kar je brez estetskega okusa. (Sicer pa se za godrnjanjem tistih, ki tako izražajo nejevoljo nad množičnim vračanjem starih imen, skriva bržkone le utrujenost od tega nenehnega lomljenja, ki v Rusiji obvezno pomeni popolno brisanje vsega, kar je bilo »pred«, razočaranost zaradi tega, ker se ruska stvarnost vse prepogosto spreminja le na ravni besed, želeli pa bi bilo, da bi se to tudi zares dogajalo.)

A ne vračajo se samo stare besede, ruski jezik se bogati tudi z besedami, ki so bile že zdavnaj pozabljene, pa so spet oživele. Kot da Rusi spet postajajo pravi dediči tistega, čemur so se nekoč odrekli izključno iz ideoloških razlogov. Tu mislim na renesanso duhovnega bogastva, povezanega z ruskim pravoslavljem, z rusko filozofijo »srebrnega veka«, ki je desetletja veljala za prepovedano. Hkrati s predrevolucijskimi knjigami, slovarji, deli N. Berdjajeva, V. Solovjova, V. Rozanova, K. Leontjeva, A. Loseva idr., ki se zdaj ponatiskujejo, se vračajo v življenje tudi besede (in z njimi povezani pojmi): благотворительность (dobrodelnost), милосердие (usmiljenje), сострадание (sočutje), покаяние (kes), смирение (krotkost), пророчество (prerokba), праведничество (pravičništvo), святость (svetost), храм (svetišče), спасение (odrešenje). Cerkvenoslovansko besedje se spet sliši v šoli, s televizijskih zaslonov in iz radijskih sprejemnikov. Priča smo renesansi prvin visokega stila, lastnih duhovniški retoriki.

V celem torej lahko govorimo o prenovi slogovnih norm. Poglobilo se je nasprotje med visokim in pogovornim slogom. V žanre, ki predstavljajo vzvišen jezikovni slog, je vdrla na zunaj zelo arhaična leksika, ki izvira iz krščanske literature. V žanre, ki je zanje značilna tesna povezanost s pogovornim jezikom, naglo vdira leksika iz nižje pogovorne in žargonske stihije.

Velike slogovne spremembe doživljajo tudi besedila politične narave. V celoti so se osvobodila prejšnjih vsakdanjih klišejev, naglo pa so se v njih razbohotili nekateri novi klišeji. Tako so se besede товарищ, дружба, земля, труд, родина, ki so se na straneh ideologiziranega, informacijsko neopredeljenega in meglenega tiska vedno pojavljale v družbi s »stalnimi apetiti« (братская дружба народов – bratsko prijateljstvo med narodi, советская социалистическая родина – sovjetska socialistična domovina, щедрая богатая земля – velikodušno bogata dežela, ударный социалистический труд – udarniško socialistično delo, ответственный товарищ – odgovorni tovariš), rešile svojih stalnih spremljevalcev in se vračajo v nekdanjo rabo v svojem dezideologiziranem prvobitnem pomenu. Na področju političnega občevarja je od »perestrojke« dalje opazen prehod od obrednega k slogovno normalnemu besedilu. Obredna besedila, ki so desetletja odmevala na kongresih, sestankih, konferencah in podobnih »forumih«, so nastajala po vedno istem modelu: komunistična retorika, slavljenje voditelja, mnogobesedno opisovanje grandioznih dosežkov, bežno omenjanje težav, pozivanje k reševanju novih, vedno bolj zahtevnih nalog. Ta besedila niso poročala o resničnem stanju stvari, človek, ki jih je pisal, z njimi ni izražal samega sebe. Ostanke takih obrednih besedil srečujemo v političnih govorih še tudi po dobi »zastoj«. Sem sodi

nagnjenje k rabi meglenih, pomensko izpraznjenih besed, kot so вопрос (vprašanje), проблема (problem), работа (delo), задача (nalog), ki so v obrednih govorancah enakovredno nadomeščale cele odstavke besedil; to so bili križanci med pisarniškim in nižjepogovornim jezikom take vrste kot: заострить вопрос (zaostriti vprašanje), заострить внимание (poostriti pozornost), проделана большая работа по решению вопроса o... (opravljeno je veliko delo za rešitev vprašanja o ...).

Slogovne spremembe so načele značaj vseh vrst sporočanja v sredstvih množičnega obveščanja. Spominjamo se, kako resna in uradna je bila poprej televizija – satira in humor sta bila v njej natančno odmerjena. »Zdaj se naša televizija vsemu roga in posmehuje, tako da je človeku že kar nerodno povedati kaj brez sarkastičnega posmehovanja,« – pripominja pisatelj J. Poljakov. »Satira, ki je bila v dobi »zastoja« Pepelka, je sedaj kraljična, glavna oseba – tako v etru kot v tisku. Poprej so se z ironijo kot slogovnim prijemom pisatelji in novinarji štiliti pred slapovi vzvišenih laži – nadaljuje pisatelj, – z ironijo in samoironijo so prikrivali svoja včasih ne povsem čista dejanja.« Zadnje čase pa ironija prežema že vse žanre in postaja skoraj najbolj osnovna oblika političnega boja, kajti ravno smešenje nasprotnika (ne njegove ideje!) in strastno stikanje za njegovimi slabostmi in napakami postaja iz dneva v dan bolj normalno početje, in zato se ironija, ki je nekoč služila za samoobrambo, spreminja v orožje za politični boj, sredstvo za boj z drugače mislečimi. V književnosti se to kaže v parodiji, ki je postala nadvse popularna. J. Poljakov se boji, da je sedanja totalna »ironizacija cele države«, ironičnost brez samoironičnosti, zelo blizu porogu, to pa je nevarno za нравstveno klimo celotne družbe.

Že davno odkrita skrivna povezava med načinom, kako človek govori, in med njegovimi dejanji, med stopnjo govorne kulture državnih voditeljev in kakovostjo življenja v njihovi državi, povezava med oslabljenim občutkom za slovnično pravilnost in družbo, ki se razkraja, je danes očitnejša kot kdajkoli prej. Filozofi so prepričani, da se v jeziku kaže kulturna raven družbe. »Pokvarjenost jezika je poleg marsičesa drugega tudi pokvarjenost življenja, ki se ni sposobno izražati v jasnih gramatikalnih oblikah in se je zato vedno pripravljeno umakniti na področje naključnega in nezakonitega, – ugotavlja pisatelj I. Volgin.

Smeri, v katerih se spreminja besedni sestav sodobnega ruskega jezika, ki smo se jih dotaknili v tem orisu, kažejo, da potekajo v jeziku raznovrstni in intenzivni besedno-pomenski procesi, bistveno se spreminjajo različni slogovni žanri, oblikujejo se novi tipi pogovorne in knjižnega jezika. Verjetno bi morali biti sedaj posebej previdni v izbiranju novih jezikovnih vzorcev tisti, ki jezik kodificirajo (nehote pa počenja to vsakdo, ki uporablja knjižni jezik), njihova osnovna naloga bi pri tem najbrž bila, da bi zavračali vse, kar je knjižnemu jeziku tuje, in sprejemali vse, kar ga bogati.

Literatura

- C. В. Подчасова, *Заметки на полях газет, Русская речь, 1993/2.*
 Л. П. Катлинская, *Из актуальной лексики, Русская речь, 1993/2.*
 С. И. Виноградов, *Цлово в парламентской речи, и культура общения, Русская речь, 1993/2.*
 Ю. Н. Караулов, *О состоянии русского языка современности, М., 1991.*
 И. Волгин, *Печать бездарности, Литературная газета, 1993, št. 34, str. 3.*
 Н. Велехова, *Мистерия русского языка, Ж. Театр, 1992, št. 2.*
 А. Журавлев, *Мат как зеркало нашей жизни, Аргументы и факты, 1994, št. 4.*

* Д. С. Лихачев, Развитие грамматики и лексики современного русского языка, Москва, 1965.

Т. Комарова

UDK 808.1-086"19"

РЕЗЮМЕ

ТЕНДЕНЦИИ В РАСШИРЕНИИ СЛОВАРНОГО СОСТАВА СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Сделанный русским обществом прыжок из одной исторической эпохи в другую, стремительное изменение социальных, экономических и идеологических основ жизни привели к существенным лексико-семантическим трансформациям словарного состава современного русского языка.

Характерной особенностью современной русской речи является активизация просторечных элементов, широкое внедрение в литературный язык жаргонных, "блатных" выражений, стилистически сниженной лексики. Субстан-дартной лексикой полны диалоги кино — и теле-героев, серьёзные статьи и публичные выступления; участились случаи замены стилистически нейтрального слова или фразеологизма — грубым. Своеобразную эманипацию переживает сквернословие, матерные выражения, традиционно относимые прежде, лишь к устной традиции.

Другое характерное явление современной русской речи — широкое употребление иноязычной лексики. Большой пласт неологизмов связан с политической и экономической терминологией, отражающей возникновение новых реалий социально-экономической и государственно-политической сферы. Среди них можно выделить большое количество

слов, заимствованных недавно, а также слов, переместившихся из периферийных пластов языка в общеупотребительный обиход или изменивших своё значение в новых условиях. Большие изменения в современном словопотреблении претерпела система политической оценки, изменилась экспрессивная окраска ряда слов, уходит в прошлое или получает иную оценку бывшая недавно в широком употреблении идеологизированная лексика.

Пополнение лексики идёт также за счёт русских слов, получающих, вдруг, небывалое распространение в общеупотребительной сфере в силу многомерности своего значения или в результате его изменения в новых условиях. Из запасников языка возвращаются забытые слова, исключённые в своё время из обихода по идеологическим и другим причинам, появляются новые топонимы.

Тенденции изменения словарного состава современного русского языка свидетельствуют о разнообразии и интенсивности идущих в языке лексико-семантических процессов, о существенных изменениях внутри различных стилистических жанров, о формировании новых типов разговорного и литературного языка.